

УДК 78 (09) (477.51)

О.П. Васюта,
кандидат мистецтвознавства,
доцент,
доцент Чернігівського обласного
інституту післядипломної
педагогічної освіти.

Перманентність розвитку музичної культури Чернігівщини:
опорні віхи

Освітньо-педагогічна практика, що склалася в системі вищої школи у зв'язку з введеннями до навчальних планів окремого курсу «Історії художньої культури рідного краю», зокрема цей предмет входить до навчального плану Чернігівського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти, висуває вимогу щодо мистецтвознавчого дослідження музичної культури Чернігівщини як самобутнього мистецького явища зі своїм неповторним іманентним змістом.

Виходячи з наявного історико-культурологічного та мистецтвознавчого досвіду, спробуємо визначити опорні віхи в розвитку музичної культури Чернігівщини. За орієнтир щодо розгортання художніх процесів у Чернігово-Сіверському регіоні України візьмемо історичну періодизацію, застосовану М.Грушевським у широковідомій праці «Ілюстрована історія України» [2] та в одному з фундаментальних досліджень вченого, де втілюється регіональне історико-культурологічне бачення - «Чернігів і Сіверщина в українській історії» [3]. На думку відомого історіографа Чернігівщини О.Коваленка саме в останній: «Академік узагальнив практично увесь наявний на той час комплекс археологічних, писемних та лінгвістичних

джерел і створив блискучий начерк минувшини Чернігово-Сіверщини в контексті української історії» [9]. М.Грушевський, одним з перших, ґрунтовно визначив головні етапи становлення Чернігово-Сіверського регіону від найдавніших часів (VII ст.) до новітньої доби, «коли стара Сіверщина стала лабораторією нового українського побуту, державності і культури козацької доби, що послужило підосновою нового українського відродження XIX віку» [4]. Спираючись на принцип історизму як метод наукового аналізу, головні етапи розвитку музичної культури Чернігівщини розглянемо у такій послідовності:

1. Витоки музичної культури. Головною джерельною основою щодо характеристики музичного мистецтва цього періоду є археологічна, зокрема музично-археологічна спадщина, та усна народно - пісенна творчість. Серед найвизначніших мистецьких пам'яток цього етапу є «музичний комплекс» епохи палеоліту (близько 20000 років до н. е.) із селища Мезин Коропського району [1]. Цікавим зразком музично-інструментального марґінесу також є «роги тура», знайдені у староязичницькому похованні Чорна могила (Чернігів X ст.). Ряд мистецтвознавців наголошують на тому, що роги тура виконували не лише декоративно-утилітарну функцію, а й музичну [15].

2. Княжа доба. Не дивлячись на те, що Чернігівщина як земельне етнічне утворення формувалася з кінця VII ст. н. е. (часу заснування Чернігова) [13] все ж, про конкретний розвиток музичної культури регіону можна говорити починаючи з кінця X – початку XI ст. Головними чинниками розвитку музичного мистецтва цього періоду стали:

- прийняття християнства в Київській Русі (988 р.) та заснування Чернігівської єпархії (992). Звідси беруть свій початок ранні форми церковних піснеспівів та професійної музичної діяльності;

- поширення музичного мистецтва у князівсько-дружинному середовищі сприяло розвиткові музичного інструментарію. Саме там

відбувається формування різних груп музичних інструментів: ударних, духових, струнно-смичкових та струнно-щипкових;

- народно-пісенна творчість збагатилася новими видами і жанрами. Серед них провідне місце посів героїчний епос. Чернігів стає визначним пісенним центром Київської Русі, а билини чернігівського циклу відігравали провідну роль в мистецтві того часу;

- визначна пам'ятка давньоруської світської літератури «Слово о полку Ігоревім», яка відноситься до жанру словесно-музичних творів (попередника українських дум), пов'язана з Чернігово-Сіверським краєм і є виразником мистецької дійсності часів середньовіччя. Віщого Бояна можна класифікувати як одного з перших з відомих музикантів-професіоналів адже як свідчить літопис він грав і співав для князів чернігівських [8];

- визначними культурними центрами цієї доби стали Чернігів, Любеч, Новгород-Сіверський, Глухів і ін. міста чернігівського князівства.

3. Суперечливе розгортання литовсько-польської доби (друга пол. XIII – початок XVII ст.) на теренах України позначилося формуванням новітніх рис музичного мистецтва регіону, що знайшло свій вияв у подальшому розвитку народно - пісенної творчості у жанрі думи та історичної пісні. На цей час також припадає подальший розвиток давньоукраїнської церковної монодії, яка зазнала регіонального розгалуження.

Враховуючи те, що між литовсько-польською унією і московським царством велося постійне змагання за Чернігово-Сіверщину (XVI – початку XVII ст.), на окремий розгляд заслуговує етап входження Чернігівщини до складу польського королівства за умов Деулінського замирення (1618 - 1648 рр.). Чернігівщина і Новгород - Сіверщина склали на той час одне воєводство Чернігівське [5]. На цей час припадає активне поширення католицької релігії, а з нею й музики та музичної освіти. В цьому контексті поширенню європейської музичної освіти сприяло відкриття у Новгороді-Сіверському

езуїтського колегіуму (1635) [7]. Важливим чинником музичної культури цього періоду стала діяльність чернігівського архімандрита К.Транквіліона – Ставровецького. Він склав власну систему богослов'я «Зерцало богослов'я» а також збірку дидактичного характеру «Учительное євангліє». Особливе місце в історії української музики має праця зазначеного автора під назвою «Перло многоценное», видана у Чернігові 1646 р. Вона є визначальною у жанрі позацеркових духовних піснеспівів середини XVII ст. [17]. Певній структурізації музичного життя в регіоні сприяло також надання окремим містам Чернігівщини, зокрема Чернігову, Ніжину, Прилукам, Новгороду-Сіверському, Стародубу, Глухову і ін., т. зв. магдебурзького права. Формування початкових засад місцевого самоврядування сприяло появі музичних цехів, зокрема кобзарських, що мало в цілому прогресивний характер для подальшого розвитку музичної культури регіону.

4. Доба козаччини та гетьманщини (1648 – 1780-ті рр.). Розвиток художньої культури Чернігівщини знаходився під значним впливом визвольної війни під проводом Б.Хмельницького (1648-1654) і тієї ролі, яку відіграла Чернігівщина в цих подіях.

- Чернігівщина стала визначним ареалом України у поширенні мистецького стилю бароко, що знайшло свій вияв у архітектурі, живопису, літературі, музиці [11].

- На цей час припадає формування творчості перших з відомих композиторів Чернігівщини, зокрема в галузі багатоголосої (партесної) церковної музики. (Творчість Л.Барановича, С.Пекалицького) [12].

- Багатим явищем хорової культури другої половини XVII стала творчість хорової капели Л.Барановича.

- На початку XVIII ст. Чернігівщина відігравала важливу роль у поширенні мистецької освіти. Цьому сприяла діяльність Чернігівського колегіуму (1700), Глухівської співацької школи (1738), різноманітних шкіл, які діяли при церквах.

- Теоретико-музикознавчі напрацювання К.Транквілліона Ставровецького, Л.Барановича, І.Максимовича продовжились у XVIII ст. появою перших авторських підручників з теорії музики Г.Головні та Михайла Березовського.

- Важливим джерелом щодо з'ясування особливостей музичної культури регіону XVIII ст. стала праця О.Шафонського «Черниговского наместничества топографическое описание» (1786).

- Визначну роль розвитку музичної культури відіграла творчість вихідців з Чернігівщини М.Полтарацького, М.Березовського, Д.Бортнянського і ін.

5. Маєткова доба в музичному мистецтві Чернігівщини (XVIII – перша половина XIX ст.).

- Перший етап розвитку музичного мистецтва маєткової доби пов'язаний з діяльністю музичних колективів при дворах українських гетьманів І.Мазепи, Д.Апостола, К.Розумовського і ін., які обрали своєю резиденцією Батурин, Глухів.

- Другий етап (кінець XVIII – перша третина XIX ст.) характеризується зростанням кількості музичних колективів у маєтках чернігівських землевласників, зокрема найбільш відомими стали: музичний театр Д.Ширая, оркестри А.М. і М.В. Будлянських, Г.І., П.Г.Галаганів, Г.С. Тарновського, А.Завадовського, О.І. та І.І. Лизогубів і ін.

- Третій етап – розпочинається з 30-х років XIX ст. і завершується періодом скасування кріпацтва (1861).

- Діяльність музичних колективів при панських маєтках сприяла поширенню симфонічного та камерно-інструментального виконавства, становленню музичного театру, і стали важливим етапом розвитку музичної культури України [18].

6. Доба музичного романтизму (перша половина XIX ст.).

- На цей період припадає творчість зачинателів романтизму в українській камерно-інструментальній музиці О.І. Лизогуба (1790 – 1839); І.І. Лизогуба (1787 – 1867), М.А. Марковича (1804 – 1860), Г.А. Рачинського (1777 – 1843) [10]. Зокрема в галузі фортепіанної музики О.І. Лизогуб продовжив музичні традиції Д.Фільда та Ф. Шопена.

- Помітним явищем музичного мистецтва України цього періоду стала творчість іншого композитора з Чернігівщини М.А. Маркевича, який одним з перших здійснив обробки українських народних пісень для фортепіано.

- Г.Рачинський став найвідомішим скрипалем – віртуозом свого часу. Його композиторська творчість, наповнена народно - пісенним мелосом, стала певним етапом українського музичного романтизму.

- На думку відомого українського музикознавця М.Степаненка віолончельна соната І.І. Лизогуба, надрукована в Дрездені в 20-х роках ХІХ ст., є першим романтичним твором для віолончелі в українській музиці [14].

7. Доба музичного театру Чернігівщини (друга половина ХІХ – ХХ ст.).

- З другої половини ХІХ ст. найважливіші події в музичному мистецтві Чернігівщини відбуваються у театральній - музичній сфері. Виділимо її найсуттєвіші стадії:

1) Діяльність Чернігівського літературно-драматичного об'єднання під началом Л.І. Глібова «Товариство кохаючих рідну мову» стала важливим етапом розвитку українського музично-драматичного театру ХІХ ст. В цьому контексті музична редакція «Наталки – Полтавки» І.Котляревського, здійснена О.В. Марковичем, посідає особливе місце [6].

2) Зі створенням 1884 р. Чернігівського, 1887 р. Ніжинського музично-драматичних товариств, музичний театр об'єднав навколо себе кращі музичні сили регіону. В цьому середовищі відбувалося становлення багатьох видів музичної діяльності:

- симфонічного виконавства;
- оперного співу;
- театрального-хорового співу;
- музичної освіти;
- театральної-композиторської творчості.

Зокрема, у 1887 р. при Чернігівському музично-драматичному товаристві були відкриті перші музичні класи, а у 1904 р. головний диригент симфонічного оркестру К.В.Сорокін заснував перше Чернігівське музичне училище. У цьому середовищі сформувався талант геніальної української музично-драматичної актриси М.К. Заньковецької.

3) З 1932 по 1948 р. музичну частину Чернігівського обласного музично-драматичного театру ім. Т.Г.Шевченка очолював визначний український театральний композитор М.Т. Васильєв – Святошенко, один з продовжувачів, за нових історичних обставин, традицій українського національного театру М.Кропивницького, братів Тобілевичів, М.К.Заньковецької.

4) Одним з найвищих проявів театральної-музичної культури Чернігівщини кінця ХХ ст. стала творчість народного артиста України В.Г. Грипича. З ним пов'язане надання Чернігівському обласному музично-драматичному театру ім. Т.Г. Шевченка статусу «академічного», втілення на чернігівській сцені нових театральних-музичних форм, зокрема опери-думи, мюзиклу тощо.

Привернемо увагу ще до однієї проблеми, яка впливає на дослідження періодизації. Мова йде про регіональний вимір художньої культури з точки зору походження того чи іншого митця і його конкретного внеску як в регіональне так і загальнонаціональне духовне рідечення, а також дослідження діалектичного процесу духовних взаємовпливів, які стали їх результатом. Так, в історії музичної культури Чернігівщини простежується декілька

важливих періодів духовного впливу на музичні процеси як в Україні так і за її межами.

Конкретизуємо їх:

- Перша хвиля духовного продукування Чернігівщини пов'язана з діяльністю одного з найпотужніших літературно-мистецьких угруповань України другої половини XVII під началом Л.Барановича. Мистецьке об'єднання отримало назву «чернігівські Афіни» і стало, по суті, першою творчою спілкою письменників та митців загальноукраїнського масштабу (Л.Баранович, І.Галятовський, І.Максимович, Я.Гізель, А.Радивиловський, Д.Туптало (Дмитро Ростовський), С.Яворський, Л.Крщонович, І. Щирський (Ялинський), І.Величковський, П.Армашенко, С.Пекалицький і ін.) [16].

- Наступним етапом духовного впливу вихідців з Чернігівщини стала діяльність родини Розумовських (Олексія Григоровича, Кирила Григоровича, Андрія Кириловича і Олексія Кириловича). Їх діяльність сприяли поширенню українського мелосу в загальноєвропейському середовищі і введенню української народно - пісенної творчості в професіональне музичне мистецтво європейських композиторів, зокрема Л.Бетховена. До нашого часу дійшло також унікальне мистецьке зібрання XVIII – початку XIX ст. – нотна бібліотека родини Розумовських.

Окремою стадією культурно-музичних зв'язків Чернігівщини стала творчість визначних митців XVIII ст. М.Полторацького, М.Березовського і Д.Бортнянського. Ввібравши художній досвід рідного середовища, вони розширили горизонти вітчизняного музичного мистецтва.

Заслуговує на увагу вплив музичного мистецтва Чернігівщини на формування окремих жанрів мистецтва.

1) Вплив музичного театру Чернігівського поміщика Д.Ширая на розвиток українського музичного балетного театру;

2) Український музичний романтизм і творчість О.І., І.І. Лизогубів та Г.Рачинського;

3) Вплив П.Куліша, М.Білозерського, О.Малинки, Д.Ревуцького на формування української фольклористики;

4) Зародження окремих жанрів і форм музичного мистецтва у творчості Л.Ревуцького, Г.Верьовки, С.Зажитька.

Виходячи з вищенаведеного, можна зробити висновок, який полягає в тому, що побудова періодизації є важливою ланкою практичного дослідження динамічного процесу безперервного розвитку музичної культури Чернігівщини. Створення періодизації музичної культури Чернігівщини є також важливою передумовою її концептуального осмислення в контексті духовного розвитку України, розгортанні навчально-педагогічного та мистецького процесу в регіоні.

Література

1. Бибииков С.Н. Древнейший музыкальный комплекс из кости мамонта / С. Н. Бибииков. – К., 1981. – 108 с.
2. Грушевський М.С. Ілюстрована історія України / М. С. Грушевський. – К., 1992. – 554 с.
3. Грушевський М.С. Чернігів і Сіверщина в українській історії / М.С. Грушевський // Чернігів і Північне Лівобережжя : огляди, розвідки, матеріали. – К., 1929. – С. 105 – 127.
4. Грушевський М.С. Чернігів і Сіверщина в українській історії / М.С. Грушевський // Чернігів і Північне Лівобережжя : огляди, розвідки, матеріали. – К., 1929. – С. 116.
5. Дорошенко Д.І. Коротенька історія Чернігівщини / Д.І.Дорошенко. - Чернігів. – 2002. – С. 35.
6. Загайкевич М.П. Музика в театрі / М.П.Загайкевич // Історія української музики : в 6 т. – К., 1989. – Т.2. – С. 166.
7. Історія української культури : збірник матеріалів і документів / за ред. С.М. Клапчука, В.Ф.Остафійчука. – К., 2000. – С.35.

8. Келдыш Ю.В. *История русской музыки : в 10-ти т. Древняя Русь XI – XVII в.* – М., 1983. – С. 46.
9. Коваленко О.Б. Чернігівщина крізь віки / О.Б.Коваленко // Чернігівщина incognita. – Чернігів, 2004. – С. 5.
10. Корній Л.П. *Історія української музики : частина третя (XIX ст.)* / Л.П.Корній. – Київ – Нью-Йорк. – 2001. – С. 84-100.
11. Охріменко П. *Розвиток українського бароко і його зв'язки з білоруською і російською літературами* / Л.Охріменко // Українське бароко : матер. I конгресу міжн. асоціації українців. – К., 1993. – С. 30.
12. Протопопов В. *Про хорову багатоголосу композицію XVII – початку XVIII ст. та про Симеона Пекалицького* / В.Протопопов // Українське музикознавство, 1971. – С. 90-91.
13. Рыбаков Е.А. *К читателю* / Е.А.Рыбаков // Чернигову 1300 лет : сб. докум. и мат. – К., 1990. – С. 3.
14. Степаненко М. Б. *Романтик : до 200 – річчя від дня народження Іллі Івановича Лизогуба* / М.Б.Степаненко // Культура і життя. – 1987. – 6 груд.
15. Фільц Б.М. *Музична культура східних слов'ян* / Б.М.Фільц // *Історія української музики : в 6-ти т.* – К., 1989. – Т.1. – С. 140.
16. Шевчук В. *Співці музи роксоланової в Чернігові* / В.Шевчук // Чернігівські Афіни / упорядн. А.М. Макарова – К., 2002. – С. 44 – 55.
17. Шеффер Т.В. *Канти і Псалми* / Т.В.Шеффер // *Історія української музики : в 6-ти т.* – К., 1989. – Т. 1. – С. 217.
18. Шеффер Т.В. *Музика в поміщицькій садибі. Військові оркестри* / Т.В.Шеффер // *Історія української музики : в 6-ти т.* – К., 1989. – Т. 1. – С. 343 – 352.